

**До разової спеціалізованої вченої ради ДФ 70.895.024
Хмельницького університету управління
та права імені Леоніда Юзькова**

ВІДГУК

офіційного опонента

доктора юридичних наук, професора

СТЕФАНЧУКА Миколи Олексійовича

на дисертацію ГРИЦИШИНОЇ Лариси Валеріївни

на тему «Припинення шлюбу в сімейному праві»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії

за спеціальністю 081 Право

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Після вивчення дисертаційного дослідження здобувачки наукового ступеня доктора філософії Грицишиної Лариси Валеріївни «Припинення шлюбу в сімейному праві» та її праць, опублікованих за темою дисертації можна із впевненістю говорити про актуальність даного дослідження. У зв'язку зі збільшенням кількості припинених шлюбів у юридичній доктрині та практичному правозастосуванні виникає багато проблем, пов'язаних із застосуванням тих чи інших правових норм, що регулюють припинення шлюбу. Сімейний кодекс України визначив підстави і порядок припинення шлюбу, проте припинення шлюбу шляхом його розірвання і на сьогодні залишається складним і заплутаним, а розірвання шлюбу в судовому порядку часто є ще й досить тривалим у часі, що не сприяє захисту особистих немайнових та майнових прав подружжя та впливає на інтереси їхніх дітей.

Зазначене зумовлює необхідність детальнішого дослідження підстав, порядку та наслідків припинення шлюбу, вивчення досвіду інших держав та практики міжнародних правових інституцій щодо врегулювання цих питань, а

також визначення відповідності норм чинного законодавства України нагальним потребам правозастосовної практики.

Поява цієї роботи є своєчасною як для науки сімейного права, так і для нормотворчої та правозастосовної діяльності, зважаючи на дискусійний характер багатьох положень, що складають інститут припинення шлюбу, а також зважаючи на роботи по рекодифікації приватного права, які відбуваються на даний час і, звичайно, повинні враховувати положення сімейно-правової доктрини щодо визначення ряду понять, порядку застосування окремих положень законодавства, необхідність їх розширення в контексті врахування європейського досвіду. Також можна зазначити те, що інститут припинення шлюбу залишається дискусійним в сімейно-правовій доктрині і до цього часу зберігає свою актуальність, про що свідчать численні наукові публікації, конференції та круглі столи. Тому, основна цінність рецензованого дисертаційного дослідження полягає саме в комплексному дослідженні проблематики припинення шлюбу, його підстав та правових наслідків, удосконалення законодавства у зазначеній сфері.

Тематика припинення шлюбу наразі не є достатньо розробленою у сімейно-правовій доктрині, особливо в аспекті врахування зарубіжного досвіду, розширення диспозитивних засад у цій сфері, в тому числі в аспекті адміністративно-правового та нотаріального регулювання зазначеного питання, дослідження генезису законодавства в зазначеній сфері наукового дослідження.

У зв'язку із вище викладеним, можна констатувати, що системний науковий аналіз проблемних питань припинення шлюбу в сімейному праві є необхідним та своєчасним, а обрана авторкою тематика дисертаційного дослідження є актуальною і такою, що дозволяє удосконалити окремі положення правової доктрини у цій сфері з метою покращення ефективності захисту прав та законних інтересів учасників шлюбно-сімейних правовідносин.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, які сформульовані у дисертації підтверджена теоретичною та методологічною базою дослідження, критичним аналізом наукових праць, сімейного та цивільного законодавства, а також матеріалів судової практики.

Слід відмітити грамотне виокремлення об'єкта та предмета дослідження, що дозволило дисертантці сформулювати завершену наукову ідею, обґрунтувати авторські твердження та пропозиції. Метою роботи є вирішення наукової проблеми, що полягає в тому аби на основі досягнень юридичної науки, вдосконалення законодавства України та практики його застосування визначити загально правові засади шлюбно-сімейних правовідносин щодо припинення шлюбу та вирішити комплекс теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з цим; розробити конкретні пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання сімейних відносин, пов'язаних із припиненням шлюбу та його наслідками. Вказану мету вдалося досягти шляхом вирішення таких задач:

- дослідження поняття інституту припинення шлюбу в сімейному праві та рівень його наукового дослідження;
- аналіз історико-правових засад становлення інституту припинення шлюбу в сімейному праві України;
- проведення порівняльно-правового дослідження інституту припинення шлюбу в окремих країнах;
- з'ясування особливостей припинення шлюбу внаслідок смерті одного з подружжя або оголошення його померлим;
- визначення проблематики припинення шлюбу внаслідок його розірвання;
- аналіз питання розірвання шлюбу з окремими категоріями осіб у сімейному праві;
- дослідження особливостей регулювання припинення шлюбу в міжнародному приватному праві;

- аналіз встановлення режиму окремого проживання подружжя як один зі шляхів припинення шлюбу;
- дослідження правових наслідків припинення шлюбу.

Проблеми, які розкриті у дисертаційній роботі, проаналізовані на високому методологічному рівні, що в значній мірі обумовлено достатньою широкою дослідженою джерельною базою. Зміст кваліфікаційної наукової праці Л. В. Грицишиної свідчить про ґрунтовне опрацювання чинного законодавства, монографій, статей у фахових виданнях, матеріалів судової практики.

Під час дослідження дисертанткою було застосовано систему методів наукового пізнання, у тому числі загальнонаукові (діалектичний, формально-логічний, системно-структурний) та спеціальні (історико-правовий, порівняльно-правовий). Застосування вказаних методів доцільно та у взаємозв'язку дозволило не тільки досягти поставленої мети та задач дослідження, але й обґрунтувати авторські висновки, розробити пропозиції щодо удосконалення сімейного законодавства України.

Структура дисертації обумовлена метою, об'єктом і предметом дослідження. Дисертація складається з анотації, вступу, 3 розділів, які охоплюють 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

Перший розділ роботи авторка присвятила дослідженню теоретико-правових засад припинення шлюбу у сімейному праві. Зокрема, дисертантка наголошує, що інститут припинення шлюбу в сімейному праві є сукупністю правових норм, які охоплюють правові відносини щодо підстав та форм припинення шлюбу й торкаються порядку здійснення особистих немайнових та майнових прав та обов'язків подружжя, а також прав та обов'язків батьків та дітей на етапі розгляду та вирішення питання щодо припинення шлюбу, застосування різноманітних процедур, спрямованих на збереження сім'ї та правове регулювання юридичних наслідків припинення шлюбу. Серед причин розірвання шлюбу виділено дві групи – об'єктивні та суб'єктивні. Дослідження стану наукових пошуків у сфері проблематики припинення

шлюбу доводить недостатній рівень наукових робіт та наявність широкого кола практичних та теоретичних питань, які потребують свого вирішення. Здобувачка обґрунтовано доводить, що вивчення історичних традицій сімейного права допомагає виявити сутність сучасного сімейного права, сприяє глибшому розумінню його призначення в житті суспільства та окремих норм сучасного сімейного та цивільного права. Особливо важливим для дослідження інституту припинення шлюбу в національному сімейному праві є доба формування української нації, яка припадає на XVII-XVIII ст.ст. Для шлюбності XVII-XVIII ст.ст. в Україні було характерним таке унікальне для середньовічної Європи явище, як розлучення, причому воно відбувалося не лише з причин, які допускала церква, а й через незгоду в подружньому житті, навіть через втрату довіри та любові або хронічну хворобу одного із подружжя.

Дисертантка також здійснила аналіз зарубіжного законодавства в частині регулювання припинення шлюбу та наголошує, що правовий аналіз інституту припинення шлюбу в різних країнах дозволяє констатувати, що нормативно-правове регулювання та процесуальний аспект інституту припинення шлюбу кожної окремої країни формується під впливом таких факторів, як: звичаєве право, цивілізаційний рівень розвитку її культури та релігійності, ступінь взаємозалежності світської та церковної влади, геополітичні позиції та інтереси держави, адміністративно-територіальний устрій, належність країни до тієї чи іншої системи права, рівень залучення країни в міжнародні зносини та міжнародне правове регулювання суспільно-економічного буття в цілому та правових відносин у сфері сім'ї та шлюбу зокрема.

В розділі другому дисертації Л. В. Грицишина досліджує особливості припинення шлюбу внаслідок смерті одного з подружжя або оголошення його померлим, визначає особливості припинення шлюбу внаслідок його розірвання та аналізує питання розірвання шлюбу з окремими категоріями осіб у сімейному праві.

При цьому дисертанткою обґрунтовано необхідність допустити розірвання шлюбу в адміністративному порядку за взаємною згодою подружжя, яке має дітей, за умови, що вони уклали угоду з усіх питань, що стосуються інтересів дітей. До заяви про розлучення подружжя зобов'язане докласти його текст, засвідчений у нотаріальному порядку. У цій угоді подружжя повинно вирішити питання про місце проживання дітей, про сплату аліментів на дітей і непрацездатних чоловіка/дружину, які потребують допомоги, про порядок спілкування того з батьків, хто буде проживати окремо і його кровних родичів з дітьми та про право користування дітьми і непрацездатних чоловіка/жінки житловим приміщенням.

Також зроблено обґрунтовані висновки про особливості розірвання шлюбу за участю військовослужбовців; осіб, засуджених до позбавлення волі; осіб, які проживають на територіях, тимчасово невідконтрольних Україні.

Дослідження питання щодо особливостей регулювання припинення шлюбу в міжнародному приватному праві та встановлення режиму окремого проживання подружжя як один зі шляхів припинення шлюбу, знайшло своє висвітлення у третьому розділі дисертації, а саме визначено, що застосуванню підлягає право країни, з якою сімейні правовідносини, ускладнені іноземним елементом, найбільш тісно пов'язані, якщо неможливо визначити право, що підлягає застосуванню на території України, зважаючи на відсутність міжнародних договорів України з відповідною державою.

У висновках за результатами проведеного дослідження сформульовано низку теоретичних положень, а також пропозицій і рекомендацій для покращення ефективності законодавчого регулювання правового інституту припинення шлюбу.

Таким чином, структура дисертаційного дослідження логічна, розділи та підрозділи взаємопов'язані між собою. Обрана структура дисертації дозволила здобувачці продемонструвати глибинні знання у сфері сімейно-правового регулювання припинення шлюбу.

При розподілі основного тексту розділів на підрозділи авторка дотрималася таких вимог як пропорційність і доцільність. Дисертантка послідовно виклала матеріал, переважно вірно, співвідносячи загальнотеоретичні та практичні питання, що дозволило сформулювати наукові висновки та запропонувати пропозиції до зміни сімейного та цивільного законодавства України.

Варто також зауважити, що дисертаційна робота виконана із дотриманням наукового стилю, характеризується логічним та послідовним викладом думок авторки. Здобувачці вдалося сформулювати авторське бачення правової природи припинення шлюбу шляхом опрацювання значної кількості вітчизняних науково-теоретичних та монографічних робіт у сфері регулювання сімейних правовідносин, з одночасним дотриманням принципу толерантності ведення наукової дискусії.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих в дисертації. Наукова новизна дисертації Грицишиної Лариси Валеріївни полягає в тому, що робота є першим за достатньо тривалий період в Україні комплексним науковим дослідженням правової природи інституту припинення шлюбу в сімейному праві. За результатами проведеного дослідження сформульовано та обґрунтовано низку наукових положень, що виносяться на захист. При написанні дисертаційного дослідження авторкою враховані положення як національного законодавства, так і законодавчих положень окремих зарубіжних держав, таких як Велика Британія, Іспанія, Італія, Німеччина, Франція. Завдяки тому, що авторка критично проаналізувала теоретичний та практичний матеріал, їй вдалося оновити підхід до дослідження значного кола проблем у сфері регулювання припинення шлюбу.

Більшість положень і висновків, що винесені авторкою на захист, є новими або містять достатню частку новизни.

Зокрема, Л. В. Грицишина пропонує під інститутом припинення шлюбу розуміти сукупність правових норм, які регулюють відносини щодо підстав та

форм припинення шлюбу, правових наслідків припинення шлюбу, порядку здійснення особистих немайнових прав та обов'язків подружжя, а також прав та обов'язків батьків та дітей на етапі розгляду та вирішення питання припинення шлюбу та застосування різноманітних процедур, спрямованих на збереження сім'ї. Це дало можливість стверджувати, що зазначеному інституту притаманні такі риси, як: добровільність (жодна фізична особа не може бути примушена до припинення шлюбу шляхом розірвання), реальність (припинення шлюбу не повинно мати фіктивний характер), відповідальне ставлення до правових наслідків та обов'язків, які виникають у результаті розірвання шлюбу, та комплексність.

Дисертантка доречно аргументувала необхідність введення процедури розірвання шлюбу в адміністративному (або нотаріальному) порядку за взаємною згодою подружжя, які мають дітей, за умови, що подружжя уклало угоду з усіх питань, що стосуються інтересів дітей (питання про місце проживання дітей, про сплату аліментів на дітей і непрацездатних чоловіка/дружини, які потребують допомоги, про порядок спілкування того з батьків, хто проживає окремо, і його кровних родичів з дітьми та про право користування дітей і непрацездатних чоловіка/дружини житловим приміщенням). Наголошено, що до заяви про розлучення подружжя зобов'язане докласти текст цього договору, засвідчений у нотаріальному порядку.

Раціональною видається думка дисертантки про те, що тлумачення правової природи інституту припинення шлюбу в різних країнах, дозволяє виділити чинники матеріально-правового та процесуального регулювання припинення шлюбу, якими є такі фактори, як: вплив суспільно-економічного розвитку, звичаєвого права, характер цивілізаційного рівня розвитку її культури та релігійності населення, ступінь взаємозалежності світської та церковної влади, геополітичні позиції та інтереси держави, адміністративно-територіальний устрій, належність країни до тієї чи тієї системи права, рівень залучення країни в міжнародні зносини та міграційні процеси.

Заслуговує на увагу науковий інтерес Л.В. Грицишиної до інших гострих, відкритих до обговорення питань, що мають місце в науці сімейного права.

Зауваження та пропозиції за змістом дисертації.

1. Авторкою запропоновано під інститутом припинення шлюбу розуміти сукупність правових норм, які регулюють відносини щодо підстав та форм припинення шлюбу, правових наслідків припинення шлюбу, порядку здійснення особистих немайнових прав та обов'язків подружжя, а також прав та обов'язків батьків та дітей на етапі розгляду та вирішення питання припинення шлюбу та застосування різноманітних процедур, спрямованих на збереження сім'ї (ст. 23, 83, 182). Дещо незрозумілим видається у зазначеному визначенні «застосування різноманітних процедур, спрямованих на збереження сім'ї», адже у випадку їх успішного втілення в життя шлюб не буде припинено, а тому, ці норми не можна вважати такими, що мають інституційну приналежність до «інституту припинення шлюбу».

2. Аналізуючи правовий інститут припинення шлюбу дисертантка пропонує законодавчо закріпити ще одну підставу розірвання шлюбу – зміну статі одним із подружжя доповнивши положення ст.104 СК України частиною 5 такого змісту «Шлюб припиняється внаслідок зміни або корекції статі одним із подружжя» (ст. 24, 109, 141). При цьому в роботі вона не зазначає яким чином гарантуватимуться права подружжя, які уклали шлюб за законодавством країн, які допускають реєстрацію шлюбу одностатевих пар або ж цивільне партнерство.

3. Авторка вважає за доцільне закріпити на законодавчому рівні норму, якою б заборонялося розірвання шлюбу із військовослужбовцем, який перебуває у полоні, до його повернення з полону або встановлення інших фактів, що засвідчують його смерть або зникнення безвісти (ст. 5, 24, 127, 188), що має стати додатковою гарантією забезпечення прав військовослужбовців ЗСУ, національної гвардії, національної поліції, СБУ, ДПСУ, ДСНС, членів формувань територіальної оборони та інших воєнізованих формувань.

Доречно було б почути думку автора, яким чином така пропозиція узгоджується із такими принципами Регламенту «Рим II» як «Принцип автономії волі» та «Принцип рівності подружжя», а також передбаченими ст. 54 Сімейного кодексу України «засадам рівності подружжя»?

4. В роботі зазначено, що інститути окремого проживання подружжя та розірвання шлюбу мають доволі багато спільних точок дотику, які дають підстави розглядати сепарацію як одну із протостадій припинення шлюбу шляхом розлучення (ст. 7, 164, 181, 189). Встановлення режиму окремого проживання подружжя може розглядатися не лише як інструмент примирення подружжя, але й як протостадія припинення шлюбу шляхом його розірвання, оскільки причини, що призвели до необхідності окремого проживання не усуваються. Доречно було б розвинути цю позицію і чітко визначитись з якого ж моменту припиняються шлюбні правовідносини у випадку припинення шлюбу – з моменту встановлення режиму сепарації, з моменту подання позову про розірвання шлюбу, з моменту набрання рішенням суду законної сили про розірвання шлюбу, чи з моменту настання якогось іншого юридично значимого факту?

5. В тексті дисертації авторка звертає увагу на те, що в умовах широкомасштабної військової агресії, наявності декількох театрів бойових дій на півдні, півночі та сході України, виникає необхідність одночасно вести мову не лише про встановлення законних обмежень окремих прав і свобод людини і громадянина, але й про напрацювання нових правових механізмів їх захисту та здійснення через діяльність органів публічної влади та окремих інститутів громадянського суспільства (ст. 127). Доречно було б уточнити власне бачення дисертантки з цього питання та почути пропозиції до вдосконалення чинного законодавства України саме з позиції захисту прав громадян України, які мають зареєстрований шлюб із громадянами країни-агресора.

Проте, висловлені зауваження не торкаються концептуальних положень дисертаційного дослідження, у своїй більшості стосуються дискусійних

проблем, не применшують належного рівня рецензованого дослідження і не впливають на загальну позитивну оцінку роботи та на її наукову і практичну цінність.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам.

Проведений аналіз тексту кваліфікаційної наукової праці дозволив дійти висновку про відсутність порушення авторкою вимог академічної доброчесності. У роботі наявні посилання на використані джерела, дотримано вимоги законодавства України про авторське право, надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності. У рецензованому рукописі не виявлено ознак академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації, фальсифікації.

На підставі викладеного вважаю, що дисертаційне дослідження Л.В. Грицишиної «Припинення шлюбу в сімейному праві», котре подано на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право за змістом, обсягом, науковою новизною та оформленням відповідають вимогам пунктів 5-8 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. №44, та вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 №40.

Ознайомлення з дисертацією Л. В. Грицишиної свідчить про доцільність присудження їй спеціалізованою вченою радою ступеня доктора філософії в галузі права, оскільки вона набула теоретичних знань, умінь, навичок та інших компетентностей, достатніх для продукування нових ідей, розв'язання комплексних проблем у галузі професійної діяльності, оволоділа методологією наукової та педагогічної діяльності, а також здійснила власне наукове дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне, практичне значення (п. 6 зазначеного Порядку).

На підставі викладеного вважаю, що Грицишина Лариса Валеріївна, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право, а її дисертація заслуговує на позитивну оцінку з боку спеціалізованої вченої ради.

Офіційний опонент :

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
провідний науковий співробітник відділу
проблем приватного права Науково-дослідного
інституту приватного права і підприємництва
ім. академіка Ф.Г. Бурчака
народний депутат України,
голова підкомітету з питань адаптації
законодавства України до положень права
Європейського Союзу (acquis EC),
виконання міжнародно-правових зобов'язань України
у сфері європейської інтеграції
комітету Верховної Ради України
з питань правової політики

Микола СТЕФАНЧУК